

ԽԱԺԱԿ ՎՐԴ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ԿԱՐԳ ԻՒՂԱԲԵՐԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

Հետեւեալ կարճ ուսումնասիրութիւնը փորձ մըն է բացատրելու ծագումը եւ կազմաւորումը Հայ Եկեղեցւոյ Իղաբերից կարգին:

Ըստ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ներկայ ծիսական կարգի, Կիրակի Առաւօտեան ժամերգութիւնը, Գիշերային ժամ-էն դուրս, երկու տարբեր պաշտամունքներէ կը բաղկանայ.

1) Առաւօտեան ժամ¹

2) Կարգ Իղաբերից²

Կիրակի Առաւօտեան ժամերգութիւն	Սովորական օրերու Առաւ. ժամ.
I. Տէրունական աղօթք	+
II. Հրաւիրան Սաղմոս 89 : 14—17	+
III. Օրհնութիւնք.	+
1. Դան 3 : 26—45	+
2. Դան 3 : 52—88	+
Մաղթանք	+
Ծարական (Հարց)	+
Քարոզ	+
Մաղթանք	+
3. Ղկ. 1 : 46—55 (Երգ Աստուածամօր)	+
Ծարական (Մեծացուցէ)	+
Քարոզ	+
Աղօթք	+
IV. Կարգ Իղաբերից	—
1. Երեք սաղմոսք	—
ա) 112 : 1—3 եւ փառաբանութիւն	—
բ) 43 : 26,24	—

¹ Ժամագիրք Հայաստանեայց Ա. Եկեղեցւոյ արարեալ սրբոց թարգմանչացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ եւ երանելի Բայրապետացն մերոց Գիւտոյ եւ Յովհաննու Մանդակունոյ եւ սրբոյն Ներսէսի Շնորհալոյ (Երուսաղէմ 1855), էջ 217—318:

² Նոյն, էջ 244—281:

գ) 145 : 10,1	—
2. Իղաբերից Աւետարան	—
երգ՝ զկնի Իղաբերից Աւետարանի	—
3. Քարոզ եւ Աղօթք	—
V. Սաղմոս 50	+
Շարական (Ողորմեա)	+
Քարոզ	+
Մաղթանք	+
VI. Սաղմոսք 148—150	+
Շարական (Տէր յերկնից)	+
VII. Օրհնութիւն առաւօտու (Փառք ի բարձունս)	+
Մաղթանք	+
Առաւօտու երգ	+
Քարոզ	+
Աղօթք	+
VIII. Երեքսրբեան (Սուրբ Աստուած)	+
Մաղթանք	+
Քարոզ	+
Մաղթանք	+
Սաղմոս 112	+
Աւետարան թշկութեան	—
Շարական	+
Քարոզ	+
Աղօթք	+

Ըստ վերեւ տրուած ուրուագծին՝ յստակ կերպով կարելի է տեսնել թէ ներկայ Իղաբերից կարգը Կիրակի առաւօտեան ժամերգութեան մէջ ինքնին առանձին միոյթ մը կը կազմէ: Սակայն նախապէս, Առաւօտեան ժամը եւ Իղաբերից կարգը կը կատարուէին ռանջատաքար, ինչպէս Արեւելեան Եկեղեցիներու ծիսագիտութեան յայտնի մասնագէտ Փրոֆ. Եւան Մաթէոսը լաւագոյն կերպով կ'ապացուցանէ³: Ըստ յարգելի քանասերին քացատրութեան, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Իղաբերից կարգը կը համապատասխանէ Համայնքային Եկեղեցիներու Կիրակնօրեայ «Յարութեան-հրսկման արարողութեան» (Cathedral Vigil of the Resurrection): Այս արարողութեան նկարագրութեան կը հանդիպինք Եթերիայի, Ուխտագնացութիւն ի Սուրբ Տեղիս եւ Առաքելական Սահմանադրութեանց (Constitutiones Apostolorum) մէջ:

Կիրակնօրեայ «Յարութեան-հսկման» արարողութեան կապակցութեամբ Եթերիայի եւ Առաքելական Սահմանադրութեանց զոյգ վկայութիւնները կը յստակացնեն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Իղաբերից կարգի ծագման աւանդութիւնը:

³ J. Mateos, „La vigile cathédrale chez Egérie“. *Orientalia Christiana Periodica* 27 (1961), pp. 281—312; idem., „Quelques problèmes de l'orthros byzantin“, *Proche-Orient Chrétien* 11, (1961), pp. 17—35, 201—220, esp. pp. 203—205; idem., „The Origins of the Divine Office“, *Worship* 41 (1967), pp. 477—485; տես նաև G. Winkler; „Zur Geschichte des armenischen Gottesdienstes im Hinblick auf den in mehreren Weisen erfolgten griechischen Einfluss“, *Oriens Christianus* 58 (1974), pp. 167—168; eadem., „Das Offizium am Ende des 4. Jahrhunderts und das heutige chaldaische Offizium, ihre strukturellen Zusammenhänge“, *Ostkirchliche Studien* 19 (1970) pp. 291—292.

Եթերիան՝ հաւանաբար Սպանացի մայրապետ, Չորրորդ դարու վերջատրութեան (շուրջ 381—384 թուականներուն) կը ճամբորդէ Եգիպտոս, Լեւոր Երկիր, Եդեսիա, Փոքր Ասիա եւ Կ. Պոլիս: Ան իր ուղեւորութիւնները գրի կ'առնէ՝: Եթերիա, իր ուղեգրութեան առաջին մասին մէջ Սուրբ Գրական տարբեր տեղերու եւ երեւոյթներու մասին կը պատմէ՝: Ապա, յաջորդ մասին մէջ, ան այս անգամ ծիսական գիւթերու շուրջ կը գրէ, մանաւանդ Երուսաղէմի մէջ կատարուած արարողութիւններու մասին շատ կարեւոր բացատրութիւններ կու տայ՝: Այս բացատրութեանց մէջ կը հանդիպինք հետեւեալ Լատուածին որ Երուսաղէմի Սուրբ Յարութեան Տաճարին մէջ Կիրակիներու «Յարութեան-հսկման» արարողութեան հետ սերտ առնչութիւն ունի:

«Եթերիայի օրը՝ Տէրունական օրը...

Անմիջապէս առաջին հաւախօսին, եւ այդ ժամուն եպիսկոպոսը կու գայ եւ կ'երթայ դէպի քարայրը՝ Յարութեան Տաճարին մէջ:

Ղուները ամբողջ կը բացուին, եւ բոլոր ժողովուրդը Յարութեան Տաճարը կը մտնէ, որ արդէն կանթեղներով լուսաւորուած է:

Երբ բոլորը ներսն են, քահանաներէն մին սաղմոս մը կը սկսի եւ միւսները կը պատասխանեն, եւ որուն կը հետեւի աղօթք մը:

Ապա սարկաւազներէն մին սաղմոս մը կը սկսի, եւ ուրիշ աղօթք մը:

Յետոյ եկեղեցականներէն մին երրորդ սաղմոս մը կ'ըսէ, երրորդ աղօթք մը եւ հաւաքական յիշատակութիւն կ'ըլլայ:

Այս երեք սաղմոսներէն եւ աղօթքներէն ետք անոնք, Յարութեան Տաճարին քարայրին մէջ բուրվառներ կը բերեն, այնպէս որ ամբողջ Տաճարը խումկի բոյրով կը լեցուի:

Ապա եպիսկոպոսը, գաւիթին մէջ կեցած կ'առնէ Աւետարանը եւ դէպի դուռը կ'երթայ, ուրկէ կը կարդայ Տիրոջ Յարութեան նկարագրութիւնը:

Ընթերցման սկիզբը ժողովուրդը կու լայ եւ կ'ողբայ այն բոլոր տառապանքի համար, որ մեր Տէրը կրեց»⁴:

Այս նկարագրութեան համաձայն, ամէն կիրակի առաւօտ կանոնիս, Յարութեան յիշատակութեան արարողութիւն մը կար ճիշդ այն վայրը ուր՝ Յարութեան դէպքը պատահեցաւ, այսինքն Երուսաղէմի Սուրբ Յարութեան Տաճարին մէջ: Այս հսկումը, որ հաւախօսին կը սկսէր, հետեւեալ հիմնական տարրերէ կը բաղկանար.

1. Երեք սաղմոսներ:

2. Ամէն մէկ սաղմոսին աղօթք մը կը հետեւէր եւ ամենաւերջը հաւաքական յիշատակութիւն կ'ըլլար:

3. Խնկարկութիւն:

4. Աւետարանի ընթերցում:

Կիրակնօրեայ հսկման այս արարողութեան ժամը կը համապատաս-

⁴ Եթերիայի ուղեգրութեան լատգոյն Անգլերէն թարգմանութիւնը արժեքաւոր փաստաթուղթի ծանօթագրութիւններով հրատարակած է J. Wilkinson, *Eger's Travels to the Holy Land. Newly Translated with Supporting Documents and Notes*, (Jerusalem, England 1981, revised edition).

⁵ Նոյն, էջ 91—128:

⁶ Նոյն, էջ 128—147:

⁷ Նոյն, էջ 124—125:

խառնե այն պահին, երբ երեք իղաբեր կիներ Քրիստոսի գերեզմանը այցելեցին:

«Բայց միաշաբաթուն

Վաղ քալ ընդ սուաւօտն եկին ի գերեզմանն

Բերին զխունկսն զոր պատրաստեցին»⁸:

Ծիշդ այս պատճառով Փրօֆ. Մաթեոսը Կիրակնօրեայ «Յարութեան-հսկման» արարողութեան խնկարկութիւնը կը նոյնացնէ այն դէպքին հետ, երբ իղաբեր երեք կիներ Քրիստոսի գերեզմանը այցելեցին: Անոր մարմինը օծելու համար, ըստ հրէից սովորութեան «բերին զխունկսն զոր պատրաստեցին»⁹: Փրօֆ. Մաթեոսին այս քաջատրութիւնը համոզիչ կը դառնայ, երբ նկատի կ'ստանենք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Կիրակնօրեայ «Յարութեան-հսկման» այս արարողութեան վերնագիրը, որ է «Կարգ Իղաբերից»:

Իղաբեր կիներն էին, որոնք առաջինը հրեշտակէն ստացան Քրիստոսի Յարութեան ատենիւրը. «Ջի՛ խնդրէք զկենդանին ընդ մեռեալս. չէ աստ, այլ յարեալ...»¹⁰: Նմանապէս երեք սաղմոսներու արտասանութիւնը, նախքան Աւետարանի ընթերցումը, կը խորհրդանշեն գերեզմանի մէջ Քրիստոսի երեք օրերը¹¹:

Այս արարողութեան քարձրակէտը Աւետարանի ընթերցումն է: Եթե՛րիայի ուղեգրութիւնը ցոյց կու տայ, թէ Աւետարանի ընթերցումը միմիայն Յարութեան դէպքը չի պատմեր, այլ նաեւ կը խօսի Քրիստոսի չարչարանքին մասին, քանի, ըստ Եթերիային «Ընթերցման սկիզբը ամբոյսը կու լայ այն բոլոր նեղութեանց համար, որ կրեց մեր Տէրը»¹²: Այս քաջատրութիւնը ընդունելի կրնայ ըլլալ եթէ նկատի ունենանք Հայ Եկեղեցւոյ աւանդութիւնը, ուր Իղաբերից կարգի չորս Աւետարաններուն երեքը (Մատթէոս, Ղուկաս եւ Յովհաննէս) Քրիստոսի թէ թաղման եւ թէ Յարութեան դէպքերը կը պատմեն¹³:

Մեր երկրորդ վկայութիւն կը ստացուի Առաքելական Սահմանադրութիւններէն, որ եկեղեցական օրէնքներու հաւաքածոյ մըն է, խմբագրուած Անտիոքի շրջանին մէջ Չորրորդ դարու վերջերը¹⁴: Առաք. Սահմ.-ը Կիրակնօրեայ «Յարութեան-հսկման» արարողութիւնը հետեւեալ ձեւով կը քաջատրէ.

⁸ Ղկ. 24: 1, տես նաեւ Մթ. 28: 1 եւ Յով. 20: 1:

⁹ Mateos, „La Vigile“, pp. 290—292: տես նաեւ Winkler, „Zur Geschichte.“, p. 168-

¹⁰ Ղկ. 24: 6:

¹¹ Mateos, „La Vigile“, p. 301: Winkler, „Das Pfizium.“, p. 291: տես նաեւ R. Zerfass, Die Schriftlesung im Kathedraaloffizium Jerusalems (Liturgie wissenschaftliche Quellen u. Forschungen 48, Münster 1968), p. 46. P. F. Bradshaw ժամերգութեան ծագման եւ կազմաւորման կապակցութեամբ իր հրատարակութեան մէջ [Daily Prayer in the Early Church: A study of the Origin and Early Development of the Divine Office, (Alcuin Club Collections 63. London, 1981), p. 87] կասկած կը յայտնէ Կիրակնօրեայ «Յարութեան-հսկման» արարողութեան ընթացքին երեք սաղմոսներու ընթերցման եւ խնկարկութեան մասին Փրօֆ. Մաթեոսին մեկնաբանութեան կապակցութեամբ: Սակայն Bradshaw -ին փորձը ճիշդնաւ է անհաստատ վկայութեանց վրայ, ինչպէս G. Winkler Bradshaw-ին գրքին համար գրած իր գրախոսականին մէջ կը մատնանշէ, տես G. Winkler „New Study of Early Development of the Divine Office“. Worship 50 (1982), pp. 33—34.

¹² Mateos, „La vigile“, p. 290.

¹³ Ժամագիրք, էջ 248—256:

¹⁴ Առաքելական Սահմանադրութեանց լատգոյն հրատարակութիւնը կատարած է F. X. Funk, Didascalia et Constitutiones Apostolorum (2nd edition, Paderborn 1905).

«Եւ Տիրոջ Յարութեան օրը, որ է Տերունական օր, միատեղ եղեր առաւել ժրագնութեամբ, փառաւորելու համար զԱստուած իմանալու Յարութեան փրկարար խօսքը որուն համար յոտնկայս երիցս կ'աղօթենք ի յիշատակ Անոր համար որ երեք օրէն յարութիւն առաւ»¹⁵:

Առաքելական Մահմանադրութեան վերոյիշեալ հատուածին եւ Եթերիայի ուղեգրութեան մէջ գտնուած Կիրակնօրեայ Յարութեան արարողութեան քաջատրութեանց մէջ նկատելի մօտիկ նմանութիւններ կը տեսնուին: Առաքելական Մահմանադրութեան յիշեալ հատուածին առաջին տողը Տիրոջ օրուան մասին (–Կիրակի) կ'ակնարկէ, երբ այս արարողութիւնը կը կատարուի: Ուրեմն կը համապատասխանէ Եթերիայի քաջատրութեան: Եթերիայի նման Առաքելական Մահմանադրութեան մէջ տրուած այս հսկման արարողութեան էական մասը Յարութեան Աւետարանի ընթերցումն է: Եթերիայի երեք սաղմոսներուն եւ անոնց յաջորդող երեք աղօթքներուն փոխան միայն երեք աղօթքներ կան: Կրնանք ենթադրել թէ Առաքելական Մահմանադրութեան երեք աղօթքները կը համապատասխանեն Եթերիայի երեք սաղմոսներուն եւ անոնց հետեւող երեք աղօթքներուն¹⁶:

Մինչեւ հոս տեսանք թէ Չորրորդ դարու երկու աղբիւրները (Եթերիայի ուղեգրութիւնը եւ Առաքելական Մահմանադրութիւն) Կիրակիներու «Յարութեան–հսկման» արարողութեան մը մասին կը խօսին: Այս արարողութիւնը կը քաղկանաց սաղմոսներէ, աղօթքներէ, խնկարկութենէ եւ Աւետարանի ընթերցումէ: Հսկման այս արարողութեան կորիզը Քրիստոսի Յարութիւնն է, որ կը յիշատակուի Կիրակի հաւախօսին քոլոր հաւատացեալներու մասնակցութեամբ:

Եթերիայի ուղեգրութեան եւ Առաքելական Մահմանադրութեան յիշեալ հատուածներու քննութիւնը ցոյց կու տայ, թէ քաջատրուած արարողութիւնը Համայնքային եկեղեցւոյ հսկում է (Cathedral vigil): Այս արարողութիւնը Համայնքային (Cathedral office) կը կոչուի, քանի որ նախապէս կը կատարուէր ամբողջ համայնքի մասնակցութեամբ ծխական եկեղեցւոյ մէջ, հսկառակ Վանական պաշտամունքին (Monastic office), որ կանխապէս վանքերու մէջ տեղի կ'ունենար միայն վանականներու մասնակցութեամբ:

Համայնքային եկեղեցիներու ժամակարգութիւնները հանդիսաւոր արարողական նկարագիր ունէին: Այս արարողութեանց սաղմոսները օրուան ժամերուն համեմատ, մասնաւոր զատուած սաղմոսներ էին, որոնք կ'երգուէին: Համայնքային եկեղեցիներու պաշտամանց կը մասնակցէին հաւատացեալներ, սարկաւազներ, քահանաներ եւ եպիսկոպոսը, այսինքն՝ ամբողջ տեղական համայնքը¹⁷:

Վանական եկեղեցիներու արարողութիւններու հիմնական տարրը՝

¹⁵ Նոյն, էջ 178:

¹⁶ Mateos, „La vigile“, pp. 299–301.

¹⁷ Համայնքային եկեղեցիներու արարողութեանց կապակցութեամբ տես Mateos, „The Origins“, pp. 482–484; idem., „The Morning and Evening Offices“, Worship 42 (1968), pp. 40–41; idem., „Quelques problèmes“, p. 204; G. Winkler, „Über die Kathedral-vesper in den verschieden Riten des Ostens und Westens“, Archiv für Liturgiewissenschaft 16 (1974), p. 26; eadem., „Zur Geschichte“, pp. 167–168; R. Taft, The Liturgy of the Hours in East and West: The Origins of the Divine Office and Its Meaning for Today (Collegeville 1986), pp. 57–73.

խումբ մը սաղմոսներու արտասանութիւնը եւ անոնց վրայ կատարուած խորհրդածությունն էր: Հետեւաբար վանական պաշտամունքները մտածողական կամ խորհրդածական էին եւ սաղմոսները սկիզբէն սկսելով թուային կարգով կ'արտասանուէին¹⁸:

Այս յօդուածին մէջ ուսումնասիրութեան ենթակայ Կիրակօրեայ «Յարութեան-հսկման» արարողութիւնը, համայնքային եկեղեցական արարողութիւն մըն է:

«Յարութեան-հսկման» այս արարողութիւնը, որ ծագում ստաւ Երուսաղէմի մէջ, տարածուեցաւ դէպի Արեւելք ու Արեւմուտք: Արեւելեան եկեղեցիներէն միայն Հայ եւ Բիզանդական եկեղեցիները այս արարողութեան սկզբնական նկարագիրը պահեցին¹⁹:

Հայկական աւանդութեան մէջ Կիրակօրեայ «Յարութեան-հսկման», այս արարողութեան ակնարկութեան առաջին անգամ ըլլալով կը հանդիպինք Յովհաննէս Օձնեցիին Կանոններուն եւ «Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ» գրութեան մէջ²⁰: Հսկաստանեայց Եկեղեցւոյ 8-րդ դարու ամենանշանաւոր կաթողիկոսներէն Օձնեցիի վկայութեան համաձայն, Հայ Եկեղեցւոյ Իղաբերից կարգը, որ Կիրակի առաւօտներ կը կատարուի, կը բաղկանայ.

1. Երեք սաղմոսներէ— 49 : 26, 58 : 4, 145 : 10

2. Յարութեան Աւետարանի ընթերցումէ.

Նոյնպիսի ակնարկութեան նաեւ կը հանդիպինք Ստեփանոս Սիւնեցիի (շուրջ 680—735) «Ժամակարգութեան մեկնութեան» մէջ²¹: Օձնեցիի վկայութեան առաւել, Սիւնեցիին կը յիշէ նաեւ Քարոզ մը, որ Աւետարանի ընթերցման կը յաջորդէ:

Տասերորդ դարէն Խոսրով Անձեւացիի «Ժամակարգութեան մեկնութիւնը» եւս Իղաբերից կարգի նոյն տարրերուն մասին կը խօսի²², որոնք արդէն Օձնեցիին եւ Սիւնեցիին գրութեանց մէջ ներկայ էին: Աւետարանի յաջորդող քարոզէն ետք Անձեւացիին կը յիշէ նաեւ Մաղթանք մը²³:

Ուրեմն, համաձայն երեք հին հայկական աղբիւրներու (Օձնեցի, Սիւնեցի, Անձեւացի) կրնանք հետեւեալ տախտակը ներկայացնել.

Յովհաննէս Օձնեցի	Ստեփանոս Սիւնեցի	Խոսրով Անձեւացի
1. Երեք սաղմոսք	1. Երեք սաղմոսք	1. Երեք սաղմոսք
2. Խնկարկութիւն	2. Խնկարկութիւն	2. Խնկարկութիւն
3. Աւետ. ընթերցում	3. Աւետ. ընթերցում	3. Աւետ. ընթերցում
	4. Քարոզ	4. Քարոզ
		5. Մաղթանք

¹⁸ Վանական եկեղեցիներու արարողութեանց մասին տես J. Mateos, „L'office monastique à la fin du IVe siècle: Antioche, Palestine, Cappadoce“, *Oriens Christianus* 47 (1963), pp. 68—69, 87; idem., „The Origins“, pp. 481—482; idem., „The Morning and the Evening“ p. 40; Taft, *The Liturgy of the Hours*, pp. 31—56.

¹⁹ Mateos, „La vigile“, pp. 302—307.

²⁰ Յովհաննէս Խմաստասիրի Օձնեցւոյ Մատենագրութիւնը (Վենետիկ 1898), էջ 90, 108, տես նաեւ Վ. Հաջումի, Պատմութիւն Հայոց Աղօթամատոյցին (Վենետիկ 1985), էջ 870—871:

²¹ Տես Ս. Ամատունիի հրատարակութիւնը, «Ժամակարգութեան մեկնութիւն Ստեփանոսի Խմաստասիրի Սիւնեաց Եպիսկոպոսի», Արարատ Մայիս—Յունիս (1915), էջ 488, տես նաեւ Հաջումի, Պատմութիւն հայոց Աղօթ., էջ 870—871:

²² Խոսրով Անձեւացի, Գիրք որ կոչի մեկնութիւն աղօթից (Կ. Պոլիս 1780), էջ 141—147):

²³ Նոյն, էջ 147:

Իւղաբերից կարգի կապակցութեամբ վերեւ ներկայացուած երեք հայկական աղբիւրներու վկայութիւնները կը համապատասխանեն Եթերիսի եւ Առաքելական Սահմանադրութեան մէջ գտնուող Կիրակնօրեայ «Յարութեան-հսկման» արարողութեան քացատրութեանց, ուր կան երեք սաղմոսներ, խնկարկութիւն եւ Աւետարանի ընթերցում:

Իւղաբերից կարգի մասին հայկական հին աղբիւրները քննելէ ետք, այժմ տեսնենք Հայ Եկեղեցւոյ մէջ նոյն արարողութեան ներկայի սովորութիւնը:

Կ. Պոլսոյ Հոգեւոյս Պատրիարք, Ամէն. Տ. Մաղաքիս Արքեպս. Օրմանեան²⁴, եւ ուրիշներ կարծեցին թէ Իւղաբերից կարգը կը սկսի «Կիրակնաւոր Քարոզով» («Վասն սուրբ տեղոյս շինութեան...») եւ անոր հետևող աղօթքով («Դու ես թագաւոր յաւիտեանս յաւիտենից»)²⁵: Սակայն, ըստ Հայ Եկեղեցւոյ ներկայ սովորութեան Իւղաբերից կարգը պէտք է սկսի «Երգ Իւղաբերից Աւետարանի» («Եղիցի անուն Տեառն Օրհնեալ—Սղ. 112:1—3») երգեցողութեամբ²⁶: Կիրակնաւոր Քարոզը կը պատկանի Կիրակնօրեայ Առաւօտեան ժամին: Այս քարոզը Իւղաբերից կարգի մաս չի կազմեր:

Երկրորդ սաղմոսի («Արի Տէր օգնեա մեզ—Սղ. 43:27») երգեցողութեան սկիզբը քահանան սարկաւագին եւ երկու մոմակիրներու հետ ներս աւանդատուն կ'երթայ, ուր կը սպասէ մինչեւ Սղ. 43:24-ի («Արի եւ մի մերժեր...») երգեցողութեան վերջանալուն: Երրորդ սաղմոսի («Թագաւորեսցէ Տէր յաւիտեան—Սղ. 145:10,1») երգեցողութեան սկիզբին, աւանդատան դուռը կը քացուի եւ քահանան շուրջառով զգեստաւորուած եւ Իւղաբերից Աւետարանը ձեռքին, թափօրով դուրս կ'ելլէ: Թափօրին առջեւէն սարկաւագը կը քալէ բուրվառով: Անոր կը հետեւին երկու մոմակիրները եւ քահանան: Թափօրը դէպի խորան կը յառաջանայ, ուրկէ քահանան կը սկսի կարդալ Իւղաբերից Աւետարանը: Իւղաբերից կարգի համար չորս Աւետարանի ընթերցումներ նշանակուած են, առնուած չորս Աւետարաններէ: Սակայն ամէն Կիրակի, Իւղաբերից կարգի համար միայն մէկ Աւետարան կը կարդացուի ըստ օրուան ձայնի²⁷: Ինչպէս նախապէս յիշեցինք, չորս Աւետարաններէն երեքը (Մատթէոս, Ղուկաս եւ Յովհաննէս) Քրիստոսի թէ թաղման եւ թէ յարութեան դէպքերը կը պատմեն: Աւետարանի ընթերցման կը հետեւի «Երգ զկնի Իւղաբերից Աւետարանի»²⁸, որմէ ետք սարկաւագը կ'ըսէ («Զուարճացեալքս» քարոզը, եւ ապա քահանան կ'արտասանէ «Ամենակեցոյց ճշմարիտ...» աղօթքը²⁹: Աղօթքէն ետք քահանան նոյն թափօրով (սարկաւագ եւ երկու մոմակիրներ) կ'երթայ դէպի աւանդատուն:

Ուրեմն, ըստ տրուած քացատրութեան Հայ Եկեղեցւոյ ներկայ Իւղաբերից կարգը կը բաղկանայ հետեւեալ տարրերէ.

²⁴ Մ. Օրմանեան, Միազգիտութիւն Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ (Երոստաղէմ 1977), էջ 41:

²⁵ Ժամագիրք, էջ 242—248:

²⁶ Նոյն, էջ 244:

²⁷ Իւղաբերից կարգի Աւետարանի ընթերցումը ութը ձայներու հիման վրայ բաժնուած է, հետեւեալ կարգով.

Բկ—Դկ=Մատթէոս 28:1—20.

Բձ—Դձ=Մարկոս 15:42—18:18.

Ակ—Գկ=Ղուկաս 28:50—24:12.

Աձ—Գձ=Յովհաննէս 19:88—20:18.

Տես նաեւ Ժամագիրք, էջ 245—256.

1. Երեք սաղմոսներ.

ա. Սղ. 112:1—3 «Եղիցի անուն տեառն..» (եւ փառաբանություն)

բ. Սղ. 43:27,24 «Արի Տէր օգնեսաւ..»

գ. Սղ. 145:10,1 «Թագաւորեսցէ..»

2. Աւետարանի ընթերցում.

(եւ «Երգ՝ զկնի Իղաբերից Աւետարանի»).

3. Քարոզ եւ Աղօթք.

Յիշեալ տարրերուն եւ Եթերիայի ու Առաքելական Սահմանադրութեան մէջ յիշուածներուն միջեւ Բաւական մօտիկ առնչություն կը տեսնուի: Հետեալքար կրնանք եզրակացնել թէ Հայ Եկեղեցւոյ ներկայ Իղաբերից կարգը կը կատարուի նոյն ձեւով, ինչպէս տեղի կ'ունենար Չորրորդ դարուն Երուսաղէմի մէջ:

Դարերու ընթացքին Հայ Եկեղեցւոյ շնորհալի հայրերը Իղաբերից կարգին մէջ հետեւեալ տարրերը աւելցուցին.

1. «Երգ՝ զկնի Իղաբերից Աւետարանի».

2. Քարոզ եւ Աղօթք.

Առաջինը Իղաբերից կարգին մէջ ներկայացուեցաւ շուրջ 10-րդ դարուն, քանի 7-րդ եւ 8-րդ դարերու աղբիւրներուն մէջ դեռ գոյություն չունի: Իսկ Քարոզը եւ Աղօթքը հաւանաբար 7—8-րդ դարերուն Իղաբերիցի մաս կազմեցին:

Այս կարճ ուսումնասիրութիւնը փորձ մըն է Իղաբերից կարգին պատմականը ներկայացնել եւ այս գեղեցիկ արարողութեան իմաստի բացատրութիւնը տալ: Եկեղեցական պաշտամունքի պատմականը շատ կարեւոր է: Եկեղեցւոյ պատմութեան եւ աւանդութեանց ուսումնասիրութիւնը մեզ կ'առաջնորդեն ոչ միայն լաւ ըմբռնելու եկեղեցական պաշտամունքները, այլ նաեւ մեզի կարելիութիւնը կու տան Քրիստոնէական նախկին ծիսական աւանդութիւնները դարձնելու գործնական օղակը մեր ներկայի աւանդութեան: Աւանդութիւնը միայն անցեալ չէ, այլ նաեւ եկեղեցւոյ ներկայի բաղադրիչը:

²⁸ Ժամագիրք, էջ 257—259.

²⁹ Նոյն, էջ 260—261.

